

дарынан туруп саламдашып, кайра отурушту. Биринчи сабак кыргыз тили болчу.

— Кана, Саша, доскага келчи, — деди мугалим.

Саша илең-салаң болуп, доскага барды. Мугалимдин су-роолоруна араң жооп берди.

— Оо, сен бүтүн мурдагыга караганда жакшы даярданып-сың, азыр сага чоң үч коём, — деди мугалим.

Анда Сашанын күлмүндөгөн кабагы бүркөлүп:

— Эжей, эмкиде жакшылап окуп келем, бүтүн мага кичи-некей "4" коюп койсоңуз, — деп жер караптыр.

298. Текстти көңүл коюп окугула. Мазмунун айтып бергиле. Татаал сүйлөмдүн кайсы түрү бар экенин байкагыла.

АБЫШКА МЕНЕН НЕБЕРЕ

Абышканын карылыгы жетти. Көзүнөн шор агып, кулагы катуулай баштады. Кашыкты оозуна жеткирерде колу калтырап, тамакты төгүп алчу болду. Абышканын мунусу уулу менен келинине жакпады. Алар абышканы дасторконго бирге отур-гузбай, тамакты карапа аякка куюп, бөлөк берчү болду. Бир күнү карапа аяк абышканын колунан түшүп, сынып калды. Ага уулу менен келини аябай ачууланды. Анан тамакты жыгач аякка беришчү болду.

Бир күнү абышканын небереси жыгачтан бир нерсе жасап жатты. Баласынын эмне кылып жатканын апасы менен атасы сурап калды. Ит аяк жасап жатканын, картайганда экөөнө та-макты ушуга куюп берерин айтты. Апасы менен атасы кызарып, бири-бирине карашты. Ошол күндөн тартып абышкага шарт түзүштү.

К. Д. Ушинский

● *карылыгы жетти*— очень постарел
жыгач аякка — в деревянную чашку
итаяк— чашка для собак
кызарып— покраснев
бири-бирин карады— посмотрели друг на друга
шарт түзүштү— создали условия

- ? 1. Абышканын карылыгы жеттиби?
2. Уулу менен келини карыган атасын кантип бакты?
3. Небере эмне жасады?
4. Ата-энесин баласы кантип уялтты?
5. Силер ата-энеңер карыганда кантип багасыңар?
6. Силердин ата-энеңердин карыган ата-энеси барбы?

Аларга кандай шарт түзүшкөн?

— Тамакка ууланган турбайсызбы. Ооруканага жаткыры-шыбыз керек. Ашказаныңызды жууп дарылаш керек.

— Айтыңызчы, үйдө дарыланышка болобу?

— Болот, бирок ооруканада жакшыраак болот го. Канга дары тамызып куюбыз. Айтыңызчы, дагы эмне жединиз эле?

— Эч нерсе.

— Ооруканага тезинен жеткирели. Эшикти ачып коюнузчу.

— Брахмат.

● *ашказанды жууш керек*— нужно промыть желудок
тамызып дары куюу керек— нужно сделать капельницу, вливание

Ш 247. Текстти окугула. Которгула. Түшүнгөнүңөрдү аңгемелеп бергиле.

МИРСАИД МИРРАХИМОВ

Мирсаид Мирхамидович Кыргызстандын элине эмгек сиңир-ген ишмер, медицина илимдеринин доктору, академик.

Ал — негизги илимий эмгектерин бийик тоолуу шартта адам организмнин патологиясы жөнүндөгү маселелерге арнаган. Ал — бийик тоо кардиологиясына негиз салуучулардын бири. Асман тиреген тоолордун адамга пайдалуу жагын жана айрым бир терс таасирин, зыяндуу жагын изилдеген. Бийик тоо климатында бронх астмасы, аз кандуулук дары-дармексиз эле жакшы болорун байкаган. Анын кеңеши менен дарыланып, оорусунан айыккан адамдар республикада миндеп саналат.

? Суроолорго жооп бергиле.

1. М. М. Миррахимов ким?
2. Ал медицинанын кайсы тармагында иштейт?
3. Медицинага кошкон салымдары кайсы?

248. Төмөнкү сөздөрдү жана сөз айкаштарын пайдаланып сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Денсоолук, оору, илимий эмгектер, кеңеш, жүрөк, дене, бронх, аз кандуулук, дары-дармек.

249. "Биринчи байлык денсоолук" деген темада чакан аңгеме жазгыла.

! **Кызык экен, окуп кой.**

1. **Дарыгер:** Кадырман досум, эгер сиз ичкениңизди жана чеккениңизди таптасаңыз, 80 жашка чыгасыз.

Оорулуу: Ээ, доктор, кеч болуп калды.

Дарыгер: Эмне үчүн?

Оорулуу: Мен быйыл 83төмүн.

289. Текстти окуп, татаал сүйлөмдү тапкыла.

Канадалык Александр Грем Билл өткөн кылымда телефонду ойлоп чыгарды. Бирок аны ишке ашырайын десе, каражатсыз. Жардам күтүп, ал Марк Твенге табылгасын туюндурду. Аны улуу жазуучу капарына албады.

Көрсө, кашкая күлгөн жаңылыкты акылман да ошол замат тааный албайт тура. Жыйырманчы кылым телефонсуз кулаксыз болорун баамдабагыр Марк Твен.

Т. Сыдыкбеков

290. Төмөнкү схема боюнча максат багыныңкы сүйлөм түзгүлө. Аларга морфологиялык талдоо жүргүзгүлө.

1. (-сын үчүн), []	3. (-уу үчүн), []
2. (-ым үчүн), []	4. (-са деп), []

Үлгү: Кызылчанын түшүмү мол болсун үчүн, Зууракан Кайназарова талбай эмгектенген.

-бол — уңгусу; этиштин -сун мүчөсүнө үчүн деген айкашып келди.

291. Окугула, -са мүчөсү аркылуу түзүлгөндөр мааниси жагынан багыныңкы сүйлөмдүн кайсы түрү экендигин аныктагыла.

1. Жанында өлүм турса,
Жалынтып кылыч сунса да,
Жабыгып жүрөк кансырап, | Ирмелбей көзү турса да
Үмүт тойбойт адамзат.
(А. Токомбаев) |
|---|---|
2. Петр Кузьмич тирүү болсо, ал кишини Сабыр "мөмө тоюна" чакырмак.
3. Мен ыраазымын, эгер мунуң чын болсо.
4. Атадан жакшы туулса, элинин камын көрөт. Атадан жаан туулса, элинин малын түгөтөт.
5. Канча жаным кыйналса, кардыгып калбайт добушум.
6. Мугалим жаңы теманы түшүндүрүп бүткөндөн кийин, Алмаз суроо берди (-көн + -дөн кийин).
7. Биз үйгө келгенче, катуу шамал басылды (-генче).

292. -са, -ба + -й мүчөлөрүн пайдаланып, мезгил жана шарттуу багыныңкы сүйлөмгө экиден мисал жазгыла. Аларды бири-бирине салыштырып, айырмачылыгын байкагыла.

Үлгү: 1. Жаман атты жакшы бакса, тулпар болот. Жаман кушту таптаса, шумкар болот. (*Шарттуу багыныңкы сүйлөм.*)

Дүйнөлүк поэзиянын Байрон, Пушкин, Есенин, Лермонтов өңдүү балбылдаган жылдыздары сыяктуу, Алыкул дагы жарык дүйнөдө өтө аз жашады. Өмүр бою өзөгүн сыздаткан оору акыры алып тынды.

Пушкин орус элинин руханий жандүйнөсүн ачып берсе, Алыкул өзүнүн жалындуу ыр саптары аркылуу кыргыз элинин жандүйнөсүн ачып бере алды.

Орус элинин акыны Е. Евтушенко: "Эгерде мага бир гана адамды тирилте турган жомоктогудай күч берсе, мен Пушкинди тирилтет элем", — деп айткан экен.

Жалпы кыргыз поэзия сүйүүчүлөрүнө кыдыр даарып, бир гана акынды тирилтүүгө касиеттүү күч бүтсө, Алыкулду тирилтет эле. Анын жараткан алтып канат поэзиясы — анын экинчи өмүрү.

- *таң чолпону*— утренняя звезда
- таазим*— поклонение
- жалындуу ыр-саптары* — душевные стихи
- кыдыр даарып*— сопутствуемый удачей, удачливый

252. Текстти окугула. Которгула. Тема койгула. Түшүнгөнүңөрдү кыргыз тилинде айтып берүүгө аракеттенгиле.

В июле 1937 года, во время поездки в Джетигогуз на кумысолечение, Алыкул впервые увидел великое озеро Иссыккуль и навеки отдал ему свое сердце и вдохновение.

В эти дни, восхищаясь невиданной красотой озера, он посвятил ему стихотворения "Озеро перед рассветом", "Волшебная ночь", "Ночное путешествие", в которых выразил юношеский восторг перед первым знакомством. До конца своих дней поэт остался верен этой любви, суть которой выразил в словах:

"Озеро — это наша мать".

Поэт подолгу жил на Иссыккуле, ввел его в разное время, внимательно изучал, всматривался и в его волны, и в зеркальную гладь, говорил: "Иссыккуль, пока ты жив, я не умру!"

Иссыккуль, по признанию Алыкула, был самым задушевым другом в его жизни, ему в трудные годы он поверял свои сокровенные мысли, сердечные тайны, ему посвятил свои самые звонкие строки, рожденные искренней любовью и сыновней благодарностью.

Во вступлении к поэме "Дженишбек" каждая строка согрета теплым дыханием озера, сверкает бурной его волной, отражает чистоту и прозрачность бездонного голубого Иссыккуля.

лүктүн, таттуу, даамдуу жайыл дасторкондун майрамы. Ал элибизде майрамдардын эң бир улуусу, эң бир салтанаттуусу болгон.

Нооруз чын куран (март) айынын 20сынан 21ине караган түнү өткөрүлгөн. Бул күндү мен кыргызмын дегендин баары кары-жашына карабай чыдамсыздык менен күтүшкөн. Алар жаңы кийимдерди даярдашкан. Карыялар, байбичелер ак, жаштар түстүү кездемеден кийимдерди, көйнөктөрдү тиктиришкен. Боз үйлөр тигилип, тал-теректер буталып, короо-жайлар тазаланып, ар бир үйдүн ичи кут түшкөндөй түргө келтирилген. Ал эми ар бир адам колунда болгон эң даамдуу, сыйлуу тамак-ашын Ноорузга арнаган. Жаңы жылга карата даярдалган тамактардын ичинен өтө сыйлуусу, ширелүүсү сүмөлөк, чоң көжө болгон.

 285. Жазуу жүзүндө аткаргыла.

1. Байыркы чыгыш элдери, ошонун ичинде кыргыздар, кайсыл күндү Нооруз дешкен?
2. Нооруз кандай майрам?
3. Нооруз майрамы качан өткөрүлөт?
4. Ал майрамга кыргыздар кандай камылга кылган? Эмне даярдашкан?
5. Карыялар, байбичелер, жаштар кандай кийимдерди кийишкен?
6. Үй ичинде эмне пайда болгон?
7. Ар бир адам эмне камдаган?
8. Эң сыйлуу тамактын аттарын атагыла.
9. Кыргыздын кандай тамактары сыйлуу?

 286. Окуп, билип алгыла. Жомок айтканга машыккыла.

СҮМӨЛӨК

«Сүмөлөк» жомогу жокчулуктун кесепетинен келип чыккан. Илгери көп балалуу бир үй-бүлө болгон экен. Атасы балдарына тамак издеп кетет. Энеси балдары менен үйдө калат. Балдарынын курсагы ачып, энесинин тынчын алат.

Эне, курсагым ачты,— деп ыйлай беришет экен. Энеси айласы кетип, балдарын сооротуш үчүн казанга суу куюп, майда ташты салып, кайната баштайт. Улам бир баласы: «Курсагым ачты, курсагым ачты! Тамак жейм»,— деп ыйлап жатты. Эне кургур: «Азыр тамак бышат»,— деп казанга отту жага берет. Балдары чарчап уктап калат. Балдардын зарын угуп, кудайдын мээримин төгүлгөнбү, кайнаган таш тамак болуп калган дешет.

Ошондон бери «сүмөлөк» делип калган.

Жарды "алачык" күпүрт бөлмө,
Канчалык бук көңүлсүз.
Кемпирим, сен терезеде
Неге олтурдуң бир үнсүз.

Же бороондон ызгаарды урган,
Досум менин эң жүдөп.

Ийгиндин зырлашынан
Кетинби же үргүлөп?

Кел ичели, урматтуу дос,
Шордуу жаштык кезге арнап.
Күйүт үчүн ичели дос!
Шок жүрөктү буга алдап.

§ 42. Себеп багыныңкы сүйлөмдөр (Придаточные предложения причины)

Себеп багыныңкы сүйлөм баш сүйлөмдөгү ойдун себебин билдирет. Ал эмне үчүн? эмне себептен! эмнеликтен! деген суроолорго жооп берет.

Придаточные предложения, которые указывают на причину или обоснование того, о чем говорится в главном предложении, называются *придаточными предложениями причины*. Отвечают на вопросы *почему? по какой причине? отчего?*

Мисалы: Эртең тоого барамын, анткени ал жерде кресс болот. - Завтра я пойду в горы, так как там состоится кресс.

1. Багыныңкы сүйлөмдүн баяндоочу төмөндөгүдөй формада болот:

Атоочтун *-ган* формасына *-дыктан* мүчөсү уланат.

Связь между предложениями осуществляется: путем добавления к сказуемому *придаточного предложения* аффикса *-ган + -дыктан*.

Мисалы: Быйыл жаз эрте келгендиктен, жазгы талаа жумштары да эрте башталды. — Так как в этом году весна наступила рано, раньше начались весенние полевые работы.

2. *-ган, -ганы* формасындагы атоочтуктарга *кийин, үчүн, себептүү, соң ж. б.* жандоочтор айкалышып келет.

Путем добавления к сказуемому *придаточного предложения* с аффиксом *-ган* окончания исходного падежа (чыгыш жөндөмө) и послелога *кийин, үчүн, себептүү, соң*.

Мисалы: Ал келбей калгандан кийин, мен барган жокмун. - Я не хотел туда, так как он не пришел.

3. Этиштин терс *-ба* формасына чакчыл мүчө *-й* уланат.

С помощью отрицательной формы *-ба* и аффикса *-й*.

— Билбейм анысын. Мектептен келип, тамак ичти. Анан сабакка даярданууга олтурду.

— Каап, бир аз кечигип калган турбаймынбы.

— Өт, өтө гой. Азыр деле кеч эмес. Жаңыдан эле олтурду.

Аня Алмазды ээрчитип Саша сабакка даярданып жаткан бөлмөгө алып барды.

— Ыя Саша, Алмаз досуң келиптир. Сабакка бирге даярданабыз дедиңер беле? — Аня апа алыстан эле үн катты.

— Ооба, апа, — деди апасы менен ээрчишип келаткан Алмазды көрө коюп.

281. Текстти окуп, мазмунун кайра айтып бергиле.

БААРЫНАН КЫМБАТ ДОС

Сабактарынан тарашкан балдар дос жана достук жөнүндө сөз козгошуп, талашып-тартышып келе жатышты. Алардын ар кимиси өз оюн жактап, бирөө: "Менин досум эң жакшы. Менден эч нерсени аябайт",—десе, экинчиси: "Менин досум үй тапшырманы аткарбай калганымда, түшүндүрүп кеңеш бергендин ордуна, өзүңүкүн көчүртө коёт",—деп чуулдашып жатышты.

Балдардын талашы күчөгөндөн күчөдү. Баятан бери алардын натыйжасыз талашына үн катпай келе жаткан Султан:

— Койгулачы, балдар, андай досторуңарды канчалык мактасаңар да, меникине жетпейт экен, — дегенде, балдар чуулдашканын коюп, бир аз токтой калышты.

— Менин досум баарыңардыкынан жакшы, акылдуу, билимдүү, эң кымбат. Андай досту ар ким эле таба бербейт.

— Айта берсең, ал ким, сага эмне берет?

— Ал менин эң кымбат досум — китеп. Ал мага акыл-эс, билим берет, эл үчүн иштөөнү, адамдарды урматтоону, Мекенди сүйүүнү үйрөтөт.

282. Ырды жаттап алгыла.

КИТЕП

Мына бул алтын китеп!

Адамзат ушундан
ар кыл

акыл

күтөт.

Бул китепти окуган

канча,

акылман да тиктеп!

Китепти окуган

Арыштайт, озот,

Айга колун созот.

Анткени китеп —

Акылга акыл кошот!..

Китеп мүлк,
оокат —

нан,

Китеп окубаган адам —

ал наадан.

Китеп билим,

Билимиң менен баалан!..

Китеп курал,

Ар адамга дайыма

Жердикинен эки эсе кичине — 6 776 чакырымга жакын.

Ааламдагы Күндөн жана Айдан кийинки эң жарык планета Чолпон болуп саналат.

Жерге караганда Чолпон Күндү жай айланат. Чолпондун бир суткасы Жердин 117 суткасына барабар.

260. Төмөнкү ырларды көркөм окуп, мазмуну боюнча сүрөт тарткыла. Тартылган сүрөтүңөргө аңгеме түзгүлө. Аңгемеңерде себеп багыныңкы сүйлөм катышкандай болсун.

Белая береза

Под моим окном

Принакрылась снегом,

Точно серебром.

На пушистых ветках

Снежною каймой

Распустились кисти

Белой бахромой.

И стоит береза

В сонной тишине,

И горят снежинки

В золотом огне.

А заря, лениво

Обходя кругом,

Осыпает ветки

Новым серебром.

С. Есенин

АК КАЙЫҢ

Жарашыктуу жаштайың

Жадыраган жаз сайын,

Жаш күнүмдөн тең өскөн

Жакшынакай ак кайың.

Тамашалуу жаштайың

Жадыраган жаз сайын,

Тай күнүмдөн тең өскөн

Татынакай ак кайың.

Мен өзгөрдүм, сен көрдүң,

Мен да көрдүм өнгөнүң,

Жаштыгыңды кайра бер,

Сурабайм андан бөлөгүң.

Бутагыңа коноюн,

Кыштын жолун тороюн.

Жаштыгыңды менден ал,

Аккан сууң болоюн.

А. Осмонов

§ 46. Карама-каршы багыныңкы сүйлөмдөр (Противительные придаточные предложения)

Баш сүйлөмдө айтылуучу ойго каршы мааниде колдонулган сүйлөмдөр карама-каршы багыныңкы сүйлөмдөр деп аталат.

Противительными придаточными называются предложения, которые выражают противительные значения того, о чем говорится в главном предложении.

Мисалы: Эл уйкуга кирсе да, электр лампалары жаркырап күйүп турат.

1. Шарттуу ыңгайдын *-са* мүчөсү, кээде ага *да, дагы, деле* байламталары кошулуп айтылат.

Сказуемое уступительных придаточных предложений может выражаться глаголом в условном наклонении с аффиксом *-са* в сочетании с частицей *да*, что образует сплошную форму сказуемости *-са да*.

277. Карама-каршы багыныңкы сүйлөмдөрдү баш жана багыныңкы сүйлөмгө ажыраткыла.

1. Кумурска өзү кичине болсо да, анын күчү тоо аңтарат.
2. Шамал катуу болсо да, ага үйдүн чатыры туруштук берди.
3. Ашың калса да, ишиң калбасын.
4. Кеч кирсе да, күндүн аптабы кайта элек.
5. Күндүн нуру болбосо, гүлдөр кайдан ачылсын.
6. Калк айтса, калп айтпайт.
7. Шашып барсак да, автобуска жетишпей калдык.

Үлгү: (Кумурска өзү кичине болсо да,) [анын күчү тоо аңтарат].

278. Кашаанын ичиндеги карама-каршы багыныңкы сүйлөмдүн баш сүйлөмүн кыргыз тилине которуп, аны кашаадан чыгарып жазгыла. Тыныш белгилерин койгула.

1. Ай жаркырап тийсе да (но в ущелье было темно).
2. Чоң атам 75 жашта болсо да (он чувствует себя здоровым и крепким).
3. Биз эшикти көпкө такылдатсак да (но нам никто не открыл).
4. Катуу шамал болсо да (но корыто не развалилось).
5. Көнүгүү абдан татаал болсо дагы (ученики выполнили его).
6. Ашууда калың кар жатса дагы (бульдозеры быстро расчистили дорогу).
7. Мен канчалык көзүмдү жумсам дагы (но не смог заснуть).

сайын даана билинип, акындын даңкы барган сайын кеңири тарап баратат.

Мунун өзү акындын поэзияга арнаган өмүрү текке кетпегендигин, ыры менен өзүнө эстелик тургузгандыгын далилдейт.

Мен өлбөйм

Жашайт жаным

Менин сырдуу лирикада, —

деп билгичтик менен айтканы турмушка ашкандыгы, улуу акындын поэзиясы элге кызмат кылгандыгында.

Болочок акын 1799-жылы 6-июнда Москвада туулган. А.С. Пушкиндин талантынан жаралган "Евгений Онегин", "Цыгандар", "Жез атчан", "Дубровский", "Таш конок" сыяктуу чыгармалары кийинки муунга мурас.

Акындын көптөгөн чыгармалары кыргыз тилине которулгандыктан, көп жолу басылып чыккан.

Бүгүнкү күндө улуу акындын чыгармаларын билбеген окурмандар жокко эсе. Анткени мектепке киргенден тартып улуу акындын чыгармалары менен таанышуу башталат. Улуу акын чыгармачылыгы гүлдөп турган учурунда 1837-жылы мезгилсиз дүйнөдөн кайтат.

● кереметтүү касиети — чудодейственное свойство менин сырдуу лирикада — в моей таинственной лирике

●● 265. Алмаз менен Сашанын диалогун кыргыз тилинде уланткыла.

Саша: Алмаз, что ты учишь?

Алмаз: Я учу даты.

Саша: Хочешь, я буду тебя спрашивать, а ты будешь отвечать?

Алмаз: С удовольствием.

Саша: Ну, когда родился Осмонов?

Алмаз: В тысяча девятьсот пятнадцатом году.

Саша: А когда умер?

Алмаз: В тысяча девятьсот пятидесятом.

Саша: А когда родился Пушкин?

Алмаз: В тысяча семьсот девяносто девятом году.

Саша: А когда умер?

Алмаз: В тысяча восемьсот тридцать седьмом году.

Саша: ... ?

Алмаз:

266. Текстти окуп, которгула. Татаал сүйлөмдөргө көңүл бургула, алар кандай байланышып жатат? Суроолордун жардамы менен жомокту айтууга аракеттенгиле.

274. Текстти кунт коюп окугула. Которгула, түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле. Каалаган үч сүйлөмгө морфологиялык талдоо жүргүзүлсө.

ЭМГЕГИҢИЗЕН БААР ТАПКАН ЭНЕ

Ал өзүңүн бардык өмүрүн жерди иштетүүгө, колхозуна, Мекенине кызмат кылууга арнаган. Республикада биринчи болуп кызылча өстүрө баштаган жана техникалык бул баалуу өсүмдүктөн жогорку түшүм алуунун агротехникасын ийгиликтүү өздөштүргөн.

Өзүнө бекитилип берилген жердин ар бир гектарынан 800 центнерден кант кызылчасын жыйнап алган. 1947-жылы түшүмдүүлүктү гектарынан 971,5 центнерге жеткирген. Бул ийгилиги үчүн Зууракан Кайназаровага Социалисттик Эмгектин Баатыры деген наам ыйгарылган.

Техника менен жабдылышы артып, мамлекет минералдык жер семирткичтерди көп бере баштагандыктан, кант кызылчасын өстүрүүнүн технологиясы да өркүндөтүлдү. Өз талаасында илимдин жана техниканын жетишкендиктерин колдонуу менен, Зууракан рекорддук түшүм — ар бир гектардан орточо 1000—1100 центнерден кызылча алууга жетишкен.

Анын бул ийгилиги жогору бааланган, экинчи жолу "Орок жана Балка" алтын жылдызын алган.

● *жер иштетүү* — обработка земли
баалуу өсүмдүк — ценное растение
өркүндөтүлдү — усовершенствовалось

? Төмөнкү суроолорго жазуу жүзүндө жооп бергиле.

1. З. Кайназарова өз өмүрүн эмнеге арнаган?
2. Ал эмне өстүргөн?
3. Жогорку түшүм алуу үчүн эмнени өздөштүргөн?
4. Зууракан Кайназарова ар бир гектардан канчадан кызылча алууга жетишкен?
5. Кайсы жылдары көп түшүм алууга жетишкен?
6. Кайсы ийгилиги үчүн кандай наам алган?
7. Ал кандай технологияны өркүндөттү?
8. Өз талаасында илим жана техниканын жетишкендигин пайдалана алдыбы?
9. Анын ийгилиги болдубу?
10. Ийгилик деген сөздү кандай түшүнөсүңөр?

275. Текстти окуп, мазмунун түшүнгүлө. Кандай татаал сүйлөмдөр бар экен байкагыла.

1. Ким иште..., ал тиштейт.
2. Мээнетин катуу бол..., үзүрү таттуу болот.
3. Эгер душман багынба..., аны жок кылуу керек.
4. Эмнени эк...н, ошону оро...н.
5. Билимдүү бол...н, жеңиш сеники.
6. Күн тий..., жер жылыт.
7. Аба ырайы бузулба..., биз тоого чыгабыз.

■ 268. Көңүлүңү орус тилинен кыргыз тилине которгула. Байламталардын ортосундагы жалпылыкты жана айырмачылыкты көрсөткүлө.

1. Если завтра будет плохая погода, (мы будем купаться, мы не будем купаться).

2. Если сегодня будет жарко, (мы будем загорать, мы не будем загорать).

3. Если идет дождь, (дети гуляют, дети не гуляют).

4. Если Алмаз заболит, (он придет в школу, он не придет в школу).

5. Если Саша забудет дневник, (учитель сможет поставить оценку, учитель не сможет поставить оценку).

Үлгү: 1. Эртең аба ырайы жаман болсо, биз сууга түшө албайбыз.

269. Окугула. Мезгилдер жөнүндө түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле. Шарттуу багыныңкы сүйлөмдүн астын сызып, суроо бергиле.

Сентябрда окуу жылы башталат. Окуучулар, студенттер окууга келишет. Бакчалар көркүнө келип турган учур болот. Бактардын жалбырактары сары, кызыл түскө келмейинче, күз мезгили көркүнө келбегендей сезилет. Балдар жалбырактардан гүлдесте жасашат. Мындай көрктүү мезгил келмейинче, күздүн берекеси болбогондой. Алтын күз деп бекеринен айтылбаса керек.

Декабрь — кычыраган кыш мезгили. Жергебизде аппак кар. Күмүш сыяктанып жумшак кар бак-дарактарды жапмайынча, кыш көркүнө келбейт. Балдар коньки, лыжа тепсе, бөбөктөр кар киши жасап ойношот. Кыш өзүнчө бир керемет. Мен ар дайым кыш болушун каалайм.

Убакыт тез өтөт да, тез эле жаз келет.

Күн жылыса, кар эрийт. Келгин куштар келе башташат. Бактарда бүчүр пайда болот. Талааларда биринчи байчечекейлер жайнайт. Дем алыш күнү окуучулар токойго эс алышат. Гүл терип, жашыл чөпкө оонап, чер жазышат.

Эң сонун мезгил — жаз айы. Мен жаз бүтпөсө деп ойлойм. Ошентип жай да келет.

Мектептерде, орто жана жогорку окуу жайларында жайкы каникул башталат. Биз эс алабыз. Ысыккөлгө түшүп, күнгө күйүп, кечинде чогулуп, бири ыр даса, экинчиси комуз чертип, көңүл ачабыз. Кандай сонун, дайыма жай болсо деп тилеймин.

? 270. Суроолорго жооп бергиле, тапшырмаларды аткаргыла.

1. Окуу жылы качан башталат?
2. Күз айын сүрөттөп бер. Эмне үчүн алтын күз дейбиз?
3. Кайсы айда кыш келет? Кышында жергебизге эмне көрк берет? Балдар эмнеге кубанышат? Балдар эмне менен ойношот? Кыш жөнүндө ыр билесиңби? Эмне үчүн аппак карды күмүшкө салыштырабыз?
4. Качан жаз келет? Жаз эмнеси менен жагымдуу? Келгин куштарга кандай камылга көрөсүңөр? Бактарда эмне пайда болот? Кайсы гүлдү тересиңер? Жаз айында кандай майрамдар бар? Жаз жөнүндө аңгеме куруп бер.
5. Жайкы каникул качан башталат? Кайда эс аласыңар? Жай эмнеси менен жагат? "Жайкы каникул" деген темада аңгеме айтып бергиле.

271. Төмөнкү сөздөрдү катыштырып сүйлөм түзгүлө.

Кыш, кышында, кыш мезгили, жай, жайында, жай мезгили, күз, күзүндө, күз мезгили, түндүк, батыш, чыгыш, түштүк.

? Кыргыз жергесиндеги кайсы мезгил силерге жагат? Эмне үчүн? Жазуу жүзүндө жооп бергиле.

🏠 272. Жагдай боюнча диалог түзгүлө.

Үлгү:

— Аскар, сен кайда болдуң? Бир саат мурда сени мугалим сурады (издеди).

— Мен дүкөндө болдум. А сен билбейсиңби, эмне үчүн издегенин?

— Ал текшерүү иши жөнүндө айткысы келди. Эртең келет. Үчүнчү күнү (шаршембиде) силер саякатка барасыңар.

- 1) Бешинчи күнү (жума күнү) силерде чогулуш болот.
- 2) Түштөн кийин силерде машыгуу (репетиция) болот.
- 3) Эртең концерт болот.

§ 45. Текст менен иштөө

📖 273. Ырларды окугула. Каалаган ырыңарды жаттап алгыла, ү, ө, ң тыбыштарынын айтылышына көңүл бургула.

ЭНЕ

Жарык дүйнөгө келгенимде,
Жаныңды чаап кагылдың,
Көз ачып сени көргөнүмдө,
Өмүрүм тилеп сабылдың.

Эне деп алгач айтканымда,
Эт жүрөгүң эзилди.

Биринчи кадам басканымда,
Бир бакыт сага сезилди.

Кайсы бирин айтам, эне,
Бар кызматың көңүлдө.

Бешик ыры канга сиңген,
Үнүң жүрөк төрүндө.

А. Кыдыров

АЛ - ЭНЕСИ БҮТҮН УШУ ЧҮЙҮМДҮН

Ал — энеси бүтүн ушу Чүйүмдүн,
Сурай калсаң Зууракан ким экенин,
Бирөө сүйлөр гүлдөткөнүн Мекенин.
Кээси болсо чын дилинен сүрөттөр,
Аялдардын көч баштары экенин.
Нечендери божурашар эмгегин,
Бир далайы андан үзүр көргөнүн.
Кошуналар "ак үйүнүн куту" деп,
Жомок кылар бактыга бир келгенин.
Чыны менен чечсек сөздүн түйүнүн,
Ал — энеси бүтүн ушу Чүйүмдүн.

С. Маймулов

БИЗДИН ҮЙДҮН БААТЫРЫ

Ойгонсом да чоң энем,
Ойлосом да чоң энем.
Чоң энемдин колунан
Түйдөк көрөм, жип көрөм.

Байпагымды тордогон,
Төшөгүмдү оңдогон.
Үйдүн ичин шыпырып,
Бир кыпынын койбогон.

Сыйлаганым чоң энем,
Кыйбаганым чоң энем.
Жоктон барды тапкын деп,
Кыйнаганым чоң энем.

Чоң энемдин акылы
Чоң ишке жарап жатыры.
Көп иш келген колунан
Биздин үйдүн Баатыры!

М. Жангазиев

У кыргызского народа (элинде) есть старинная (байыркы, эски) легенда о двух богатырях (эки баатыр), которые были настолько могучи (алп), что доставали звезды с неба. Когда пришла зима и жестокий мороз (кычыраган кыш) стал угрожать (коркутуп) всему живому на земле, они стали бороться (күрөшкөн) между собой. И столько тепла пошло от них (деминен чыккан жылуулук), что оттаяли (тоңгон музду эритип) одежда людей и верблюжьих вьюки (төөлөрдүн жүгүндөгү), и конская сбруя (ат жабдыгындагы тоңгон музду), и ручьи побежали (агып), и зацвели (гүлдөдү) деревья вокруг.

- ?
1. Эки баатыр жөнүндө эмнелер баяндалат?
 2. Алардын алптыгын эмнеден билүүгө болот?
 3. Кандай коркунуч бар эле?
 4. Алар эмне үчүн күрөштү?
 5. Эмне үчүн алардын денесинен жылуулук чыкты?
 6. Бак-дарактар эмне болду?

§ 44. Шарттуу багыныңкы сүйлөм (Условные придаточные предложения)

Шарттуу багыныңкы сүйлөм баш сүйлөмдөгү ойдун шартын билдирет.

Ал эмне болсо? кандай болгондо? эмне болбой? деген суороолорго жооп берет.

Придаточные предложения, выражающие условия для совершения событий в главном, называются условными придаточными предложениями, они соединяются с главными при помощи условных союзов: если, когда, если бы и т.д.

Мисалы: Сен келбесең, мен ишти бүтүрө албайм. - Если ты придешь, я не смогу закончить работу.

Багыныңкы сүйлөмдүн баяндоочу томонку формада болот:

1. Шарттуу ыңгайдын –са мүчөсү.
2. *-бай (-ба + -й):*

Мисалы: 1. Сен эрте келсең, биз киного барабыз. - Если придешь раньше, пойдём в кино 2. Сен келбей, мен ишти бүтүрө албайм. - Если ты не придешь, я не смогу закончить работу.

267. Көп чекиттин ордуна шарттуу ыңгайдын мүчөсүн улап жазгыла. Багыныңкы татаал сүйлөмдүн түрүн аныктагыла.

УЛУУНУ СЫЙЛОО

Окуучулар мектептен кайтып келаткан эле. Алар кудуктан суу алганы турган чоң энени көрүшүп, кайрылып келишти. Кадыр эненин колундагы чаканы алып, суу сузуп чыкты. Жолдош менен Анар чакадагы сууну көтөрүп, эненин үйүн көздөй жөнөдү. Эне бөкчөндөп жеткенче, балдар сууну үйүнө жеткирип коюшту. Эне балдардын колунан өөп, алкыш айтты.

Ш 276. Текстти кунт коюп окуп чыккыла, мазмунун айтып бергиле.

БААТЫР ЭНЕ

Чек арачылардын короосунда музоолуу уй жаткан. Бир түнү жолборс бийик дубалдан секирип короого түшүп, музоону баса калды. Өлүм алдындагы музоонун мөөрөгөнү эненин жүрөгүн сыздатты. Уй жолборсту сүзгүлөп, мөөрөп жиберди. Үйдөгүлөр ойгонушуп, эшикке чыга мылтык атышты. Жолборс качууга аракет кылды. Уй анын артынан калбай сүзгүлөй берди. Уйдан шайы кеткен жолборс бул саам дубалдан секире албады. Аңгыча таң агарып, жолборстун карааны көрүндү. Кишилер дарбазанын тешигинен мээлеп, жолборсту атты. Жырткыч чалкасынан кетти.

Мен бул аңгемени угуп, окуяны башынан өткөргөн уйду атайын барып көрдүм. Ал уйду ал жердегилер "Баатыр эне" деп аташат экен.

М. Пржевальский

- ?
1. Уй эмне үчүн "Баатыр эне" деп аталды?
 2. "Баатыр" деген сөздү чечмелеп бергиле. Кайсы баатырларды билесиңер? Аңгемелеп бергиле.

! Билип алгыла.

ЭГЕМЕНДҮҮ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИРИНЧИ ОРДЕНДЕРИ ЖАНА МЕДАЛДАРЫ

Кыргыз Республикасынын Баатыры, "Манас ордени", "Баатыр эне" ордени, "Эрдик", "Даңк", "Эне даңкы" медалы.

Кыргыз Республикасынын биринчи "Акшумкар" ордени менен Баатыр наамы кошулуп, эл куту, улут уңгусу, кутман карысы—Түгөлбай Сыдыкбеков, Чыңгыз Айтматов, Тургунбай Садыков, биринчи кыргыз космонавты Салижан Шарипов сыйланышты.

§ 43. Көңүгүү, машыгуу

261. Көркөм окуп, уу, ки, кы тыбыштарынын туура айтылышына көңүл бургула.

Көк асаба, кызыл туу,	Айгайлаган ызы-чуу,
Көк жаңырган улуу чуу.	Көк жал Манас баатырдын
Ак асаба, кызыл туу,	Жүрүп калган жери бу.

262. Окугула, тексттен ө, н, ү тыбыштары катышкан сөздөрдү жазып алгыла.

БАКАЙ

Эпостогу маалыматтарга караганда Бакай — Манастын Бай аттуу агасынын баласы. Ал — Манаска чын жүрөгү менен берилген жандардын бири. Анын образы өтө тунук. Ал — баатырларга жол көрсөтүп, акыл айтып, кеңеш берип, ичара келишпестиктерди, чыр-чатактарды өз учурунда басып туруучу даанышман адам. Манас өлгөндөн кийин ал Каныкейге таяныч, жаш Семетейдин устаты болот.

Капилеттен сөз тапкан,	Көз ачымда байкаган,
Караңгы түндө көз тапкан,	Адамзаттын туйгуну,
Акылы менен жайкаган,	Олуяттын кулуну.
Алты айлык болор азапты	

2 Бакайдын ким экендигин айтып бергиле. Замандаштарыңардан Бакай сыяктуу ким бар?

263. Табышмактуу ырды окуп, жандырмагын тапкыла.

СӨЗДҮК ЫР

Чайды таттуу кылган	Адамдын канаты ...
Убаданы бекемдеген	Кушту учурган ...
Кабар жеткирген	Жазуучуну шыктандырган ...

(*Ант, талант, ат, канат, кат, кант.*)

264. Текстти окугула. Которгула. Себеп багынынкы сүйлөмдөрдүн астан сызып, ага морфологиялык талдоо жүргүзүлө.

А. С. ПУШКИН

Орус элинин улуттук сыймыгы болгон гениалдуу акын А. С. Пушкинди азыр бүткүл дүйнөнүн элдери билишет. Анын поэзиясынын кереметтүү касиети болгондуктан, жылдар өткөн

Үлгү: Ай жаркырап тийсе да, капчыгайдын ичи капкараңгы эле.

279. Текстти окуп, татаал сүйлөмдөрдү өзүнчө, жөнөкөй сүйлөмдөрдү өзүнчө көчүрүп жазгыла. Ар бир сүйлөмдү өзүнчө которгула.

ТООДО

Жайында тоодо болуу кандай сонун! Тоонун абасы таза жана салкын. Жашыл чөптөрү жайкалып турат. Шаркырап аккан суулары өзүнчө добуш салгансыйт. Тоонун суусу дайыма тунук жана муздак. Айланага кулак түрсөң, түрлүү куштардын жана чымчыктардын кубулжуган үнү угулат. Тоодо болуу өзүнчө бир ыракат. Биз жайкысын дайыма тоодо болобуз, көңүлдүү эс алабыз. Мындай эс алуу денсоолукка пайдалуу.

280. Диалогдорду ролго бөлүп окугула. Сүйлөшүүгө көңүккүлө.

I

— Апа, — деди алыстан эле кыйкырып, мен бүгүн "беш" алдым.

— "Беш" алганыңдан айланайын каралдым, — деди эне жүрөгү элжирей.

Үйгө кирери менен дароо чечинип, китеп баштыгын ачууга шашылды. Күндөлүгүн алып чыгып бирде апасына, бирде атасына "бешин" көрсөтөт. Сүйүнүчүн батыра албайт.

— Мына, азаматсың! Бүгүн эсеп сабагынан беш алгандан кийин калгандарынан да беш ал,— деди атасы.

— Алат, атасы. Уулуң мындан ары да беш алат, — деди Аня уулуна берер тамагын дайындап жатып.

— Жакшы окусаң, эл алдында биздин жүзүбүз да жарык болот. Окуучулар да "биздин Саша" деп мактап турушат, — дейт кайрадан атасы.

Тамак ичип болгон соң, баягыдай эшикке ойноп келүү үчүн суранган жок Саша. Китеп баштыгын алып, эртеңки сабакка даярданууга олтурду.

Уулунун өзгөрүлө баштаганына жетине алышпай, ата-эне бири-бирине терең сүйүнүч менен карашат.

Аңгыча үйгө Сашанын классташ досу Алмаз келип калды.

— Саша менен бирге сабак даярдайын деп келдим эле, — деди Алмаз эшиктен кирери менен.

II

— Келгениң жакшы айланайын. Кир, кире гой. Саша тигинде сабакка даярданып жатат,— деди Аня.

— Сабакка даярданып жатабы? — Алмаз таң калгандай сурады.

— Ооба, айланайын. Даярданып жатат.

— Экөөбүз бирге даярданалы деп макулдашпадык беле?

Мисалы: Сен келбей, иш бүтпөй калды. - Так как ты не пришел, работа осталась незаконченной.

256. Көп чекиттин ордуна себеп багыныңкы сүйлөмдү уюштуруучу грамматикалык формаларды койгула (-ган + -дыктан); (-ган үчүн); (-ган себептүү); (анткени).

1. Күн суук болгон..., биз жылуу кийинип чыктык. Аба ырайы бузул..., Алматыдан самолет учуп келген жок. Мен кыскача гана сүйлөймүн, ... убактым аз. Алмаз олимпиадада жең..., баалуу сыйлык алды. Чогулуш аякта... ..., биз үйгө кеттик. Компьютер иштебейт, ... электр энергиясы жок. Спорт аянты даяр бол... ..., окуучулар футбол ойношту.

257. Жогорку көнүгүүнү орус тилине которуп, байламталардын астын сызгыла.

Үлгү: На улице было холодно, поэтому тепло оделись.

258. Орус тилинде берилген жөнөкөй сүйлөмдөрдү, себеби деген байламта аркылуу, кыргызча себеп багыныңкы сүйлөмгө айланткыла.

1. Дети сегодня не гуляют. Идет дождь.
2. В библиотеке все знают Сашу. Он часто приходит брать книги.
3. Мне надо пойти домой. Я забыл дома книгу.
4. Максим сегодня не был в школе. Он опоздал на 1 -ый урок.
5. Антон всегда думает о Вере. Он любит ее.
6. Алмаз хочет отдохнуть. Он очень устал.
7. Мы не пойдем гулять. Сегодня плохая погода.

Үлгү: (Балдар бүгүн сейилге чыгышпайт), (себеби жаан жаап жатат).

259. Текстти окуп чыгып, себеп багыныңкы сүйлөмдөргө тиешелүү суроолорду бергиле. Каалаган абзацка синтаксистик талдоо жүргүзүлө.

Чолпон жылдызы (Венера) ааламдагы Айдан кийинки Жерге жакын планета болгондуктан, Айга караганда Жерден жүз эсе ары турат. Бирок Марска караганда ал бир жарым эсе дээрлик жакын.

Чолпон болжол менен ар бир жарым жылда жерге 40 миллион чакырым жакындап келет.

Чолпон орточо 108 миллион чакырым алыс болгондуктан, күндү айланып жүрөт. Ошондуктан ал Жерге караганда жарыкты күндөн эки эсе көп алат.

Чолпондун диаметри болжол менен 12 100 чакырым, ал эми Жердин диаметри болсо 12 756 чакырым. Марстын диаметри

Китеп керек
шаарга да,
айылга.
Бирок жолдош,
аны сыйла,
Бир барагын айырба!
Китепти окуган
турмушка канат,
Ошон үчүн алат.
Анткени китеп
эскини элестетет,

Кемчиликтен
кеп салат.
Китеп керек
балага да,
карыга,
Китеп
Жардам берет
баарыңа!
Ошондуктан,
Кыя өтпөстөн
алгыла!

М. Алыбаев

§ 47. Көнүгүү

283. Текстти диктор болуп окугула, түшүнгүлө. Кайсы майрам экендигин аныктагыла.

... Көктөм майрамы. Салтанаттын башталарына саналуу гана мүнөттөр калды. Аянтта музыка жаңырып, элдин маанайы көтөрүлдү. Жаштар көпкөк кийинишкен. Алар кыргыз элинин ак дилин, ак пейлин ай-ааламга даңазалаган бүгүнкү шаан-шөкөттү ого бетер көркүнө чыгарып жиберген сыяктанат. Карыга да, жашка да жарык маанай, кубаныч тартуулаган майрамга борбор шаардын өкүлдөрү келишкен. Көпчүлүгүнүн колдорунда жаздын, жаштыктын символу болгон гүлдесте.

Калкымдын пейли ток болсун,
Каргаша салган ааламга
Кан күйгөн согуш жок болсун.
Кут качпай пейли оңолсун!
Кор болбой балдар торолсун!

284. Окугула. Которгула. Мазмунуна түшүнүп, айтып бергиле. Багыныңкы сүйлөмдүн түрлөрүнө көңүл бургула.

НООРУЗ

Байыркы чыгыш элдеринде, ошонун ичинде кыргыздарда 2000 жылдан ашуун убактан бери күн менен түндүн теңешкен күнүн жаңы жыл — Нооруз дешкен.

Нооруз — жаркыраган жаздын, жаштык жигердин, күжүрмөн эмгектин, жакшы тилек-үмүттүн, биримдүүлүктүн, кайрымдуулуктун, боорукердиктин, ыймандуулуктун, адилеттүү-

253. Ырды жаттагыла.

Ысыккөл кээде жымжырт, кээде толкун,
Толкуса толкунуна тең ортокмун.
Турмушта канча курдаш күтсөм дагы,
Бир сырлуу мындай жолдош күткөн жокмун.

Ысыккөл кээде тынч да, кээде толкун,
Жарга уруп, жаркылдаткан жаштык отун.
Турмушта канча курдаш күтсөм дагы,
Бир кыял мындай курдаш күткөн жокмун.

* * *

Иссыккуль то притихнет, то грянет волной,
То взволнует меня, то обдаст тишиной.
Сколько в жизни своей ни имел я друзей,
Все же друга прямей не нашел под Луной.

Иссыккуль то замрет, то ударит волной,
И обрушит на берег огонь молодой!
Сколько в жизни своей ни имел друзей,
Все же друга верней не нашел под Луной.

1. Алыкул качан, канчанчы жылы Ысыккөлдү биринчи көрдү эле? Ал өзүн кандай сезген?

2. Ысыккөлдүн сулуулугуна суктанган тунгуч ырлары кайсы?

3. Өмүрүнүн акыркы күнүнө чейин көлгө болгон сүйүүсүн кандай ыр саптары менен берген?

4. Акын эмне үчүн "Сен жашап турганда мен да жашайм, Ысыккөл" деген?

5. Ысыккөл эмне үчүн сырдашы, эң жакын жолдошу болуп калган?

254. "Женишбек" поэмасынын үзүндүсүн эки тилде окуп, көлдү элестетип, силер да аңгемелеп бергиле.

255. Ырды көркөм окугула. Автору ким? Ким которгон?

КЫШКЫ КЕЧ

Чүмкөп бороон, көккө уюлгуйт, Карлуу куюн карандай. Кээде долу андарча улуйт, Ыйлайт кээде баладай.	Тозгон үйүм тамтык калбай, Саманы учуп шуулдайт. Түнгө калган жолоочудай, Тереземди ургулайт.
--	--

● *жокчулуктун кесепетинен — из-за нужды
энесинин тынчын алат — беспокоят мать
эне кургур — бедная мать
казанга отту жага берет — здесь: продолжает варить
балдардын зарын узуп — услышав мольбу детей
кайнаган таш тамак болуп калган дешет — сваренные камни из-за
милосердия бога якобы стали едой «сүмелек»*

287. Көнүгүүнү көчүрүп жазып, бир өңчөй аныктоочтордун астын сызгыла. Төмөнкү сөз айкаштарын которуп, сүйлөм түзгүлө.

Нооруз — жан-дүйнөнү тазартуунун жана жаңылануунун майрамы. Ал — жаркыраган жаздын, күжүрмөн эмгектин, жакшы тилек-үмүттүн, биримдүүлүктүн, кайрымдуулуктун, ыймандуулуктун жана даамдуу жайыл досторкондун майрамы.

Жан-дүйнөнү тазартуу, жаркыраган жаз, күжүрмөн эмгек, жакшы тилек-үмүт, кайрымдуу эл, ыймандуу жигит, ширелүү тамак, жайыл дасторкон.

§ 48. Чейректик кайталоо

! Эстегиле.

1. Багыныңкы сүйлөмдүн кандай түрлөрү бар?

2. Мезгил багыныңкы сүйлөмдөрдүн баяндоочунун грамматикалык формалары кайсылар?

3. Орун багыныңкы сүйлөм деп эмнени айтабыз? Алар кандай суроолорго жооп берет?

4. Максат багыныңкы сүйлөмдө баш мүчөлөр кандайча байланышат?

5. Себеп багыныңкы сүйлөмдөрдүн грамматикалык белгилери?

6. -са мүчөсү гана аркылуу кайсы багыныңкы сүйлөм жасалат?

7. Карама-каршы багыныңкы сүйлөмдөрдү жасоочу мүчөлөр?

288. Төмөнкү схема боюнча татаал сүйлөм түзгүлө да, багыныңкы сүйлөмдүн түрүн аныктагыла.

1. (-са), [] 3. (-ба+й), []

2. (ган+да), [] 4. (-са+деп), []

Үлгү: (Жаан басылбай), [биз жолго чыкпайбыз]. Шарттуу багыныңкы сүйлөм. Эгер жолдошу шайыр болсо, жолоочунун кумары канат.

2. Көз боюнча белгилүү бир профессор студенттерге лекция окуп жатыптыр: "Көзүнүн курчунан ажыраган адам экиден көзайнек алып жүрүш керек: бирөө китеп окуганга, экинчиси алысты көргөнгө", — дейт ал. Анан эки чөнтөгүн сыйпалап: "Мисалы мен өзүм үч көзайнек алып жүрөм, үчүнчүсү берки экөөнү табууга керек".

3. Эки картаң врач маектешип отурушат:

— Менде бир оорулуу бар эле, бардык жагынан ал он эки жыл мурун өлүшү керек болчу. Бирок эмгиче тирүү.

— Ооба, андайлар болот. Эгер адам өтө жашагысы келсе, эч кандай медицина жардам бере албайт.

§ 41. Көнүгүү

250. Орус жана кыргыз тилинде окуп, тема койгула. Эки тилде жаттагыла.

Турмушту өжөр күч дешет,
Өжөр эмес, менимче
Андан жумшак нерсе жок,
Күчтүүсүнөн жеңилсе.

Турмушту орой кол дешет,
Орой эмес, менимче
Андан сылык нерсе жок.
Алдуусунан жеңилсе.

Турмушту сараң деп жазат,
Сараң эмес деп жүрөм.
Андан өткөн жоомарт жок,
Артылып турса өзүндөн.

Турмушту соргок күч дешет,
Сук айланган көзүнөн.
Андан сыпаа нерсе жок,
Чачылып жатса өзүндөн.

Жизнь, говорят, жестокая.
Нет, не упрямая она:
Мягче воска становится,
Если сильным побеждена.

Жизнь, говорят, жестокая.
Нет, не жестока она:
Шелка нежней становится,
Если сильным побеждена.

Жизнь называют скрягою.
Но щедрость ей не чужда:
Если ты не скупиться,
И она не скупится тогда.

Жизнь, говорят, прозорлива,
Волчьи глаза — с огнем!
Будь тверд — и она по-собачьи
Учтиво виляет хвостом.

А. Осмонов

251. Текстти окуп, которгула. Тексттен татаал сүйлөмдөрдү таап, сүйлөм мүчөлөрүнө ажыраткыла.

КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫНЫН ТАҢ ЧОЛПОНУ

Акын Алыкул Осмоновдун поэзиясына суктанбаган, анын талантына таазим этпеген адам кыргыз арасында жоктур.

2. Жамгыр жаабай, дан болбойт, тегирмен болбой, нан болбойт. (*Шарттуу багыныңгы сүйлөм.*)

качан?

1. Меймандар олтурган убакта, Токтогул комузун колуна алды.
качан?

2. Сергей эшикке чыкканда, күн батып кеткен болчу.

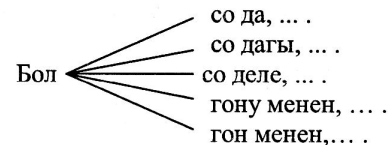
293. Көп чекиттин ордуна тиешелүү мүчөлөрдү улап, же жандоочторду катыштырып багыныңгы сүйлөм түзгүлө. Аларды дептериңерге жазгыла. Сүйлөм мүчөлөрү боюнча талдоо жүргүзгүлө.

1. Трактор иштебейт, ... (...) мотору бузулуп калды. Мотору бузулуп кал..., трактор иштебейт. Мотор бузулуп кал... себептүү, трактор иштебейт.

2. Эгерде ошол учурда Жамийла үйдө болуп кал..., ал катгы дагы бир сыйра окумак. ...алар калыш..., менин да калышым керек. Жылуу сүйлө..., жылан ийинден чыгат.

3. Кумурска кичинекей бол... .., кайраты тоо томкорот. Түнү бою жаан жаа... .., күн чыкканда кичине булут да көрүнбөйт. Ал жанагы сөздү ук... .., сыр алдырган жок.

294. Схема боюнча карама-каршы багыныңгы сүйлөм түзгүлө. Сүйлөмдөрдүн окшош белгилерин жана айырмачылыгын түшүнгүлө.

295. Төмөнкү сөздөрдүн синонимин тапкыла.

Адилет, дөөлөт, акылдуу, каниет, баатыр, убакыт, курбу, адам, өлкө, кубанды.

296. Төмөнкү сөздөрдүн антонимин тапкыла.

Бар, ылдый, чоң, аз, ачкыч, өмүр, согуш, арык, өйдө, оңол.

§ 49. Текст менен иштөө

297. Окуучу менен мугалимдин ортосундагы кызматташтык мамиле кандай мааниде берилген.

САША

Эртең менен Саша шашылып мектепке жөнөдү. Барса, коңгуроо болуп, балдар класска кирип калышкан экен. Саша класска кирери менен мугалим аркасынан кирди. Балдар орун-